

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE
RUSYA TÜRKLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

 EFE OKCU*

 10.53718/gttad.1109376

ÖZ

Türk tarihi açısından kadının sahip olduğu konum yüzyıllar boyunca mutlak surette değişikliklere uğramıştır. İslam öncesi Türk toplumlarına bakıldığı zaman kadının erkekle beraber toplumsal hayat içerisinde aktif olarak yer aldığı, kılıç kuşanıp ata bindiği ve sürekli bir şekilde talim yaptığı görülmektedir. İslamiyet'in Türk toplumuna girmesinin ardından da kadınlar sahip olduğu çoğu hakkı ilk başta korumuş fakat İslam dininin yanlış bir şekilde yorumlanması ve etkileşim içerisinde bulunulan Arap kültürünün tesiri altında kalması sonucunda kadının statüsünde bir düşme görülerek toplumsal hayat başta olmak üzere pek çok alanda ikinci plana atılmıştır. Kadın hakları meselesi mevzu bahis olduğu zaman da tüm dünyada olduğu gibi Rusya Türkleri arasında da bu husus üzerinde hassasiyetle durularak çalışmalar yürütülmüştür. İsmail Gaspıralı öncülüğünde ortaya çıkan Usul-i Cedit hareketi doğrultusunda kızların eğitimi için tamamen onlara tahsis edilen kız okulları yenileşme çabaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Basının toplum üzerindeki etkisinin farkında olan İsmail Gaspıralı uzun uğraşlar sonucunda çıkarttığı Tercüman Gazetesi'nde, kadın haklarına yönelik yazılara yer vermiş olsa da bunu dönem içerisinde yeterli görmemiştir. İsmail Gaspıralı'nın imtiyaz sahibi olduğu ve kızı Şefika Gaspıralı'nın editörlüğünü üstlendiği Âlem-i Nisvân Dergisi ise Rusya Türkleri arasında çıkarılan ilk kadın dergisi olma özelliği taşımaktadır. Âlem-i Nisvân'ın açtığı bu yolda, ondan sonra Işık, Süyüm Bike, Azat Hanım ve Şark Kızı gibi birçok dergi yayımlanmıştır.

Siyasi açıdan kadın hareketlerinin oluşumu ise Rus İhtilali'nin 1905 yılında gerçekleşmesiyle birlikte Çar'ın Rus olmayan azınlıklara kendi örgütlerini kurabilme hakkı tanıyan 1906 tarihli geçici kararnamesi ile açılan kadın cemiyetleri sayesinde mümkün olmuştur. Düzenlenen Rusya Müslümanları Kongreleri de kadınların ait olduğu toplumsal statüye ulaşabilmeleri için önem arz etmektedir. Kadınlar açısından aktif bir mücadele döneminin başladığı 1917 yılında toplanan Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi de kadınların kendileri hakkında son derece dikkat çekici kararlar aldıkları bir oluşum olarak görülmektedir. Daha sonra Rusya genelinde yaşayan tüm Türk ve Müslümanların katılımıyla gerçekleştirilen Bütün Rusya Müslümanları Kongreleri, sunulan konular sebebiyle karşılaşılan muhalefetlere rağmen Müslüman-Türk kadınının haklarını savunan aydınların mücadeleleri sonucunda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve siyasi alanda kadının hak ettiği noktaya gelebilmesi için Türk Kadın Hareketine büyük katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada tarihi süreç içerisinde Rusya Türkleri arasında kadın ve kadın hakları meselesi ele alınacaktır. Kadınların konumunu iyileştirmeye yönelik ilk gelişmelerin Kazan Tatarları tarafından gerçekleştirilmesiyle birlikte, konuya dair desteğini esirgemeyen Türk aydınları ve onların yapmış oldukları faaliyetler çalışmanın kapsamına girmektedir. Meselenin gidişatı açısından son derece önemli olan gazete ve dergiler kadın hareketine sunduğu katkı sebebiyle üzerinde durulan hususlar arasında yer almaktadır. Kadın cemiyetlerinin oluşumu ve düzenlenen çeşitli kongreler de incelenen konuların temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Usul-i Cedit, Kadın Hakları, İsmail Gaspıralı, Şefika Gaspıralı, Âlem-i Nisvân, Rusya Müslümanları Kongresi, Müslüman-Türk Kadınları Kongresi.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: efeokcu98@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0680-9252.

THE ISSUE OF WOMEN'S RIGHTS OF TURKS IN RUSSIA

ABSTRACT

In terms of Turkish history, the position of women has undergone absolute changes within the centuries. When examining the pre-Islamic Turkish societies, it is observed that women had an active part in social life coupled with men, rode a horse with a sword and constantly drilled. After the Islam were accepted in Turkish society, women initially protected most of their rights, but as a result of the misinterpretation of Islam and the influence of the Arabic culture with which they interacted, a decrease in the status of women was observed and therefore they became secondary of in many areas, particularly in social life. When it comes to the rights of women, the studies have been conducted sensitively on this issue among Turks in Russia as well as in the rest of the world. In accordance with a movement named Usul-i Cedit emerging under the guidance of İsmail Gaspralı, a women's college which was allocated only for girls' education, have a significant place in terms of the innovative efforts. Even though İsmail Gaspralı, who was aware of the impact of the press on society, published articles on women's rights in the Tercüman Newspaper published thanks to his long efforts, he did not consider such an action sufficient during this period. Âlem-i Nisvân Magazine, which İsmail Gaspralı is publisher and his daughter Şefika Gaspralı is the editor, is the first women's magazine published among Turks in Russia. After the publication of Âlem-i Nisvân, several magazines such as Işık, Süyüm Bike, Azat Hanım and Şark Kızı were published.

Following the Russian Revolution in 1905, the formation of women's rights was politically possible thanks to the Women Associations opened by the Tsar's temporary decree of 1906, which accorded the non-Russian minorities the right to establish their own organizations. The Russian Muslims Congresses are also of importance for women to reach their social status. In 1917, in which an active period of struggle began for women, the Russian Muslim-Turkish Women's Congress is also considered as a formation where women made significant decisions about themselves. Afterwards, as a consequence of the efforts of the intellectuals who defend the rights of Muslim-Turkish women, the All-Russian Muslims Congresses, which were organized with the participation of all Turks and Muslims living in Russia, made a significant contribution to the Turkish Women's Movement in order to ensure equality between men and women and enable women to reach the point in the political field despite the opposition views arising from the issues presented.

Within this study, the issue of women and women's rights among Russian Turks will be discussed in the historical process. With the first developments to improve the position of women made by Kazan Tatars, Turkish intellectuals, who did not spare their support on the subject, and their activities are included in the scope of the study. Newspapers and magazines, crucially important in terms of the course of the issue, are among the points emphasized thanks to their contribution to the women's movement. The formation of women's societies and the various congresses held form the basis of the topics examined.

Keywords: Usul-i Cedit, Women's Rights, İsmail Gaspralı, Şefika Gaspralı, Âlem-i Nisvân, The Russian Muslims Congress, Muslim-Turkish Women Congress.

GİRİŞ

İslam öncesi Türk toplumlarında aile, ataerkil bir yapıya sahip olmakla beraber, babanın mutlak hâkimiyetinden ziyade kadının ve çocuğun çeşitli haklara sahip olduğu bir yapıdaydı.¹ Eski Türk toplumlarından itibaren kadın, çağdaş diğer toplumlarda olduğu gibi sosyal hayatta erkeğin dışında bırakılmamış, geniş bir özgürlük alanı içerisinde yaşamını sürdürmüştür.² Türklerde İslam öncesi dönemde tek eşliliğin esas alınması, kadının mülkiyet hakkına sahip olması, velayet ve miras haklarından da yararlanabilmesi cinsiyetler arası bir eşitlik ortamının varlığını göstermektedir. Aynı zamanda, ailenin özel hukuku anne ve babanın ortak kişiliğinde birleşmekteydi.³ Toplumsal düzeni tanzim eden yazısız hukuk kuralları şeklinde ifade edilen töre ise cinsiyetler arası ilişkileri ve değerleri belirleyerek birbirlerine yönelik hakları saklı bir şekilde korumuştur.⁴

Türkler arasında İslamiyet'in kabulüyle birlikte fethedilen bölgelerde farklı halklarla çeşitli münasebetler sonucunda bir etkileşim oluşmuştur. Bunun neticesinde de farklı kültürel unsurlar eski Türk kültürü ile iç içe girerek kabul görmüştür. Pek çok alanda gerçekleşen bu etkileşim kadının sahip olduğu konumu etkilemiş olsa da Türk kadınları, İslamiyet'in kabulünden sonra ilk etapta siyasi ve sosyal faaliyetlere erkeklerle beraber katılmış, mallarını tasarruf ederek toprak üzerinde de söz sahibi olmuştur.⁵ Eski Türk devlet geleneklerinin

¹ İbrahim Tellioglu, "İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, 2016, s. 211.

² Zehra Celasun, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1946, s. 47.

³ Seher Yücedür, *Türk Kültüründe Kadın (İslam Öncesi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2010, s. 74, 75.

⁴ Ersan Ersoy, "Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkeğin Kimliği (Malatya Örneği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009, s. 216.

⁵ Necdet Sevinç, *Türklerde Kadın ve Aile*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2007, s. 34, 35.

kuvvetli bir şekilde sürdürüldüğü Türk-İslam devleti olan Karahanlılarda yönetimde hakandan sonra söz sahibi olan kişinin hatun olması İslam öncesi Türk geleneklerinden kopulmadığını açık bir şekilde göstermektedir.⁶ Bir ara dönem şeklinde ifade edebileceğimiz Türk-Moğol devletleri içerisinde bulunan İlhanlılarda hatunlar, siyasi hayatta hükümdar değişiklikleri sırasında aktif olarak rol almışlardır. Hükümdarın seçilmesinin ardından da ümeraya dağıtılan cülus bahşişinden hatunların yararlandığı görülmektedir. Hatunun yanı sıra hükümdarın kızları da yeri geldiği zaman siyasi hayatta söz sahibiydi.⁷ Türk-Moğol geleneğinin etkili olarak yaşandığı Timurlularda ise kadın, sosyal hayatta önemli bir konuma sahip olarak kabul edilmiştir. Genel itibarıyla Türk-Moğol devletlerinde kadının konumu çağdaşlarına göre daha özgür olup İslamlaşma sonrasında da siyasi ve sosyal aktivitelerde bulunmaları bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.⁸ Kadına muazzam bir değer atfedildiği Türk toplumlarında, Türk erkeğinin kadını kurtarmak için çeşitli kahramanlıklar sergilediği hatta onun uğruna güçlü devletleri karşısına aldığı tarihi vesikalarda karşımıza çıkmaktadır. Moğolların Maverâünnehir'deki Türk kızlarına satışmalarından dolayı Timurlenk'in onlara ilk müdahalede bulunması da bunu gözler önüne sermektedir.⁹

İslam dininde evlilik-boşanma ve mal-mülk edinme gibi birçok alanda cinsiyetler arası eşitlik söz konusu olduğu halde süreç içerisinde İslamiyet'in yanlış yorumlanması ve Arap geleneklerinin etkisi altında kalınmasıyla beraber kadının toplumsal yaşantıda sahip olduğu statü sınırlandırılarak aile içerisinde karar alma hususundaki rolü de ortadan kaldırmıştır.¹⁰ İslamiyet'te kadın ve erkek eşit sayılmaktaysa da kimi toplumlarda bu durum göz ardı edilerek kadının siyasi ve sosyal hakları engellenebilmekte, kimi toplumlarda ise bu haklar özgürce kullanılabilir. Bu da toplumlar arasında İslamiyet'in farklı yorumlandığını açık bir şekilde göstermektedir.

Hak ve hürriyetler insanoğlunun hayatını idame ettirdiği sürece sahip olması gereken mezziyetler arasında yer almaktadır. Bir toplumda huzur ve refah ortamı sağlanmak isteniyorsa bunun için hukuki bir eşitlik ortamının oluşması gerekmektedir. Kadınların toplumsal yaşantıda aktif bir şekilde rol almaları ve haklarını elde etmeleri her ülkede farklı zaman aralıkları içerisinde gerçekleşmiştir. Batı'da XIX. yüzyılda liberal düşüncenin yayılması ve İslam dünyasındaki gelişmeler kadının özgürleştirilmesi hususunu gündeme getirmiştir. Gerçekleşen bu hareketlerden etkilenen Rusya Türkleri arasında kadın hakları meselesine yönelik düşüncelerin yayılım göstermesinde katkı sağlayan en büyük etken hiç şüphesiz ki Usul-i Cedit hareketi idi. Kadınları toplumu oluşturan önemli unsurlardan biri olarak kabul eden Ceditçiler, kalkınmanın ve modern bir seviyeye ulaşabilmenin ancak kadının konumunun iyileştirilmesi ile mümkün olabileceğini belirterek bu yönde yapılan çalışmaların öncüsü olmuştur.

1. Rusya Türklerinde Kadın

Türkistan'da kadının sahip olduğu statüyü belirleyen faktörler arasında dini kurallar, siyasi, sosyal çevre, etnik yapı ve eski Türk toplumlarından arda kalan kültürel miraslar önemli bir yere sahiptir. Çok uluslu ve birbirine karışmış bir demografik yapıya sahip olan Türkistan bölgesinde yaşayan toplumların kültürel yapısı, bölgenin coğrafi özellikleri ve iklim şartlarına göre kadınların sosyal hayattaki konumu da farklılık göstermektedir.¹¹

Kadının özgürleştirilmesi hususu XIX. yüzyılda liberal düşüncenin yayılmasıyla birlikte kendine yer edinebilmiştir. Rusya Türkleri de batıda vuku bulan bu gelişmelerden Rus fikir hayatına yansıdığı kadar etkilenmiştir. Bununla beraber İslam dünyasında gerçekleşen gelişmeler ve yenilikler de Rusya Türkleri arasında ilgi uyandırmıştır. Mısırlı bir reformist olan Kâsım Emin'in 1889 yılında yayınladığı *Tahrirü'l-Mer'e* (Kadının Özgürleştirilmesi) adlı eseri İslam dünyası genelinde büyük bir ilgi uyandırmış olup Müslüman ülkelerde kadın hareketlerinin teorik temelini oluşturmuştur.¹²

Rusya Türkleri arasında kadın hakları meselesini dini bir bakış açısıyla inceleyen Musa Carullah, sorunun temel sebebini geleneklerin ve insani zayıflıkların ön planda tutularak kadınların huzursuzluğa neden olacakları düşüncesiyle insan haklarından mahrum bırakıldığını dile getirerek açıklamıştır. Halbuki Carullah'a göre, İslam'ın esaslarından biri de düşünce özgürlüğü olmakla beraber aile içerisinde kadının sahip olduğu yer çok

⁶ Abdülkadir Özcan, "Hatun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 499.

⁷ Sümeyye Melek Öncel, *Moğollarda Kadın*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 87.

⁸ Tuba Tombuloğlu, "Timurlu Devletinde Kadın ve Statüsü", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, 2021, s. 379.

⁹ Celasun, *age*, s. 49.

¹⁰ Emin Özdemir, "20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında "Kadın" Teması", *Bilig*, S. 54, 2010, s. 212.

¹¹ Seda Yılmaz Vurgun, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Türkistan'da Kadın", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 109, S. 214, 2015, s. 4.

¹² Ahmet Kanlıdere, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2000, s. 140, 141.

RUSYA TÜRKLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

önemlidir. Aynı zamanda, kadın ve erkek yasalar önünde eşit konumdadır.¹³ Mevcut durumun olumsuzluklarının sebebini de ilmi, toplumsal ve siyasi açıdan kadının layık olduğu konumda olmamasına bağlayan Musa Carullah, “*Hatun sefil olursa, ümmet rezil olur; hatun dîn olursa ümmet zebûn olur.*”¹⁴ şeklinde görüşlerini bildirerek toplumun kötü gidişatını kadınların geri bırakılmış olduğuna dayandırmıştır. Kadınlara hak ettiği değerin verilmemesinin bir diğer sebebini de bazı ayet ve hadislerin benimsenen örf ve adetlerin de etkisiyle yanlış yorumlanarak hayata aktarılması olarak göstermiştir.¹⁵ Birçok aydın ise İslamiyet’in kadınlara yönelik sağladığı hak ve hürriyetlerden bahsederek bunların fıkıhçılar başta olmak üzere Müslüman toplum tarafından dinin yerine geçecek yorumlar yapılarak kadınların elinden alındığını kanıtlamaya yönelik çalışmalar yürütmüştür.¹⁶ Bu çalışmaların dönemin sahip olduğu şartlar altında büyük yankı uyandırarak kadın hareketini olumlu yönde etkilediği kuvvetle muhtemeldir.

Çarlık Rusya siyasi sınırları içerisinde yaşayan ve Türkler arasında kadın sorununa yönelen aydınlar, kadınların aydınlanmasında ilk önemli aşamanın kadınların eğitilmesi olduğunu öne sürmüşlerdir. Öyle ki Ayaz İshaki’ye göre, yenilikçi Türk kadınlarının ilk işleri eğitim hakkını arayarak onun peşinden gitmek olmuştur. Hem Türk okullarına hem de Rus okullarına giderek okumaya başlayan Türk kadınları, aydınlanmanın ilk ve en önemli adımını atmış oluyordular.¹⁷ Eğitim sayesinde gericiliğin mağlup edileceği ve aydınlık bir toplumun gelişim göstereceği ortadadır.

2. Cedit Hareketiyle Beraber Kadına Yönelik Gelişmeler

Rusya Türkleri arasında kadının mevcut konumunu iyileştirmeye yönelik ilk adımlar Kazan Tatarları tarafından XIX. yüzyılın sonlarına doğru atılmaya başlanmıştır. Yapılan yeniliklerle beraber kadınlar yüzleri açık bir şekilde dolaşabiliyor, okula gidebiliyor, okul ve hastanelerde çalışabiliyordu. Kadının toplumsal hayata tekrar adapte edilebilmesinde Rus medeniyetinin etkisi olduğu kadar Batı kadınının sahip olduğu imajı yaygınlaştırarak basının ve kadının serbestleşmesinin İslamiyet’le ters düşmediğini gösteren İsmail Gaspıralı gibi aydınların emeği çok büyüktür.¹⁸

Çarlık Rusya Türkleri genelinde onların milli bir canlanma yaşamasında en çok dikkat çeken isimlerden biri de Türkçü ve reformcu kimliği ile İsmail Gaspıralı’dır. Onun, “*dilde, fikirde, işte birlik*” sloganıyla ortaya çıkardığı Ceditçi hareket içerisinde kızların eğitilmesine de büyük bir önem verilmiştir.¹⁹ Ayrıca, Cedit hareketi doğrultusunda kızlar için mektep ve medreseler tahsis edilmiştir. İhtiyaçlarının hayırseverler tarafından karşılandığı ve kızlar için eğitim veren Cedit okulları, Tetüşi, Troisk ve Orenburg’da bulunmakta idi.²⁰ Ceditçiler, kadınların eğitilmesi konusu üzerine gayret gösterdiklerinden dolayı pek çok alanda olduğu gibi Kadimcilerin tepkisine maruz kalmıştır.

Kadının toplum içerisindeki konumunun yükseltilmesi ve kadın hakları hususu doğrultusunda ortaya çıkan Türk Kadın Hareketi, Rusya Türkleri arasında İsmail Gaspıralı öncülüğünde Bahçesaray’da Usul-i Cedit şeklinde bahsedilen yenileşme programı sayesinde doğmuş ve gelişim göstermiştir. Gaspıralı, geri bırakılmış ve millet olma bilincine ulaşamamış bir toplumun, ancak kadına özgürlük vererek modern bir görüntüye ulaşabileceğini düşünmekteydi. Ona göre, ideallerinin gerçekleşebilmesi için de öncelikli olarak kadınların toplumsal statülerinin düzeltilmesi ve tam anlamıyla cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması büyük bir öneme sahipti.²¹ O, kadınların karşılaştığı sorunlara ve bunların çözümlerine yönelik değerlendirmelerde bulunuyorken kız çocuklarının eğitimi hususuna çok fazla özen gösteriyordu. Hatta bir kız çocuğunun eğitimini iki erkek çocuğunun eğitiminden daha önemli bir yerde görüyordu. Bu düşüncesinin en büyük sebebini ise ilim sahibi ve kendini geliştirmiş bir kadının bütün neslin ilim sahibi olması demek olduğunu belirterek açıklıyordu.²²

Usul-i Cedit hareketi içerisinde Rusya’daki kızlar için Bahçesaray’da 1884 yılında açılan ilk Cedit okulunun öğretmeni de İsmail Gaspıralı’nın kız kardeşi olan Selime-Pembe Hanım idi. Tarihi süreç içerisinde 1906 yılına gelindiğinde Bahçesaray’da bulunan kız okullarının sayısı da 13’e ulaşmış durumdaydı. Kırım’daki

¹³ Feyza Şahin, *İdil-Ural’da Kadın Hareketi: Süyümbike Dergisi (1913-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 11.

¹⁴ Hamdi Mert, “Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri-”, *Bilig*, S. 8, 1999, s. 132.

¹⁵ Ahmet İşleyen, “‘Ceditçi’ Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Cârullah Bigiyef Örneği”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 13, 2013, s. 316.

¹⁶ Elanur Köse, *Kırım ve Kafkasya Matbuatında Kadın: Âlem-i Nisvan, Işık ve Molla Nasreddin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021, s. 64, 65.

¹⁷ Cemile Kınacı, “Ütopyadan Gerçeğe: Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız’dan Âlem-i Nisvan’a Evrilen Türk Kadın Hareketi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 4, 2014, s. 228.

¹⁸ Kanlıdere, “Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)”, s. 142.

¹⁹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 25.

²⁰ Özdemir, *agm*, s. 214.

²¹ Şengül Hablemitoğlu, Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 66, 67.

²² Aslı İşbilir, Mehmet Dikkaya, “Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Rolü ve Etkileri”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s. 269.

Usul-i Cedit okullarının sayısının 360'a çıktığı 1917 yılında ise, bu okulların neredeyse yarısı kızlara özel durumdaydı.²³ Karşılaşılan muhalefetlere ve kız okullarına ilk başta gösterilmeyen rağbete göre bu sayı hiç küçümsenmeyecek kadar büyük bir sayı olmakla beraber kızlara yönelik eğitim kurumlarının gün geçtikçe tercih edildiğini göstermektedir.

Rusya Türkleri arasında çıkarılan ilk Türk gazetesi olmamakla birlikte oynadığı rol bakımından önemli bir yere sahip olan Kırım/Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılan Tercüman (Perevotçik) Gazetesi, 1883 yılında çıkan ilk sayısından itibaren kadın sorununa dikkat çeken yazılara bünyesinde yer vermiştir.²⁴ İsmail Gaspıralı, Tercüman'da kadınların toplumsal uyanışına yönelik çaba sarf etmiş, toplumsal yaşantıda aktif bir şekilde rol üstlenmeleri, eğitim almaları ve onların örgütlenmesine yönelik yazılar kaleme almıştır. Gaspıralı, yazılarında kadın hareketine destek veren Türk aydınlarını da saygıyla anarak kadın meselesine karşı hassas davrananları da takdirle karşılamıştır.²⁵ Ayrıca, Tercüman Gazetesi 1883 yılında yayınlanan 10. sayısında İstanbul'da bulunan Şeyhülislam'ın Müslüman kadınların örtünmeleri gerektiği konusunu hatırlatınca şeriatın bu katı kuralına şiddetle karşı çıkarak "dirileri kefenlemek" olarak yorumlamış ve sert bir şekilde eleştirmiştir.²⁶ Tercüman'ın 1896 yılında yayınlanan sayısında "Ufa'da kızlara mahsus Müslüman mektebi ve medresede Rus dili şubesi açıldığı idareimizce iş'ar onuyor" ifadeleri bulunuyordu. Bahsedilen bu yazıda kızların eğitimine verilen önem ve Rusça öğrenerek Avrupa medeniyetlerine açılmanın önemli bir yere sahip olduğu vurgulanıyordu. Rus dili şubesinin açılması ise Rus yönetimi ile uyumlu geçinebilmek ve ters düşmemek için izlenen bir adımdır.²⁷

İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi'nde kadın haklarını savunan yazılar kaleme almış olmasının yanı sıra kadın okuyuculardan gelen yazıları da yayınlamıştır. Tercüman'da yayınlanan "Kadınlar Eğitilmeli Midir?", "Kadınların Durumu", "Zulüm Nereden Geliyor?", "Şeriat Kız Çocuğuna Okumaya İzin Veriyor Mu?", "Müslüman Kadınların Düşmanları", "Kasımovlu Genç Kızların Redaksiyona Başvurusu", "Kız Çocukların Eğitim Süreci", "İslam ve Kadın Hakları", "Kadınların Sorunu Hakkında" gibi Türk kadınının hak sahibi olamama durumunu ve kadınlara yönelik problemleri konu edinen pek çok yazı bulunmaktadır.²⁸ Bu yazıların ileride gün geçtikçe kuvvetlenerek büyüyecek olan kadın hareketinin bir kıvılcımı olarak bahsedilmesi mümkündür.

İsmail Gaspıralı, Bahçesaray'da 1903 yılında okuyucuyla buluşan Kadınlar adlı risalesine "dünyada ne kadar er[kek] kişi var ise o kadar da kadın-kız vardır" cümlesiyle başlayarak halkın yarısını oluşturan kadınların haklarını ve milli gelişmeye olacak katkıları yok saymanın ancak toplumun ilerlemesine gerekli olan insan kaynağını görmezden gelmek olduğunu belirtmekteydi.²⁹ Kadınların sosyal hayattaki konumunu ortaya koymak ve onların değerini aile içerisinde de vurgulamak isteyen Gaspıralı, Kadınlar adlı risalesinin devamı niteliğinde olan "Kadınlar Eğitilmeli Midir?" adlı makalesinde Müslüman kadınların aydınlanması hususunu gereksiz kabul edenlerle tartışmaya girerek kadınların ne kadar iyi bir eğitim alırlarsa o kadar iyi bir kız evlat, abla, eş ve anne olarak toplum içerisinde yarar sağlayacaklarını dile getirmiştir. Gaspıralı, "Hepimizin kadından doğduğumuzu, kadının ellerinde yetiştiğimizi ve konuşmaya başladığımızı, kadınlı birlikte çalıştığımızı, nihayet annelerden sonra eşler ile yine bir kadının yanında öldüğümüzü sadece bir düşünelim! Onları hayvanlar gibi, cahil bırakmak günahdır"³⁰ şeklinde ifade ederek kadının eğitilmesi ve layık olduğu değere ulaşabilmesi için muhakkak ki çok fazla çaba harcamıştır.

İsmail Gaspıralı öncülüğünde Türk Kadın Hareketi'nin ilk örgütlenme girişimi Tercüman Gazetesi'nin 10 Nisan 1893 yılında gerçekleşen 10. yıl jübilesinde ortaya çıkmıştır. Jübileye katılacak olan erkeklerin davete gelirken özellikle eşleriyle birlikte katılım sağlamaları talep edilmiştir. Tercüman'ın 10. yıl jübilesine İsmail Gaspıralı ve eşi Zühre Hanım ev sahipliği yaparak tüm misafirlerle hususi bir şekilde ilgilenmiştir. Zühre Gaspıralı, davete katılan hanım misafirlere bir kadın olarak yasal ve geleneksel açıdan tüm imkanları zorlamak, her fırsatta kızların eğitimine önem göstererek desteklemek ve hayır cemiyetlerinde etkin bir şekilde görev almak gibi mesajlar vermiştir.³¹ Tercüman Gazetesi'nin 20. yıl jübilesi ise Zühre Gaspıralı'nın vefat etmesi üzerine 4 Mayıs 1903'e ertelenmiştir. Jübile genelinde dekorasyon, yemek ve davetliler ile ilgilenme gibi konularla İsmail Gaspıralı'nın kızı Şefika Gaspıralı ilgilenmiştir. Şefika Gaspıralı, Tercüman'ın 20. yıl jübilesini gayri resmi bir kadınlar kongresi gibi kullanmış ve kadınların sorunlarını görüşerek kararlar almıştır. Bunun

²³ Şengül Hablemitoğlu, Necip Hablemitoğlu, *age*, s. 75, 76.

²⁴ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, s. 26.

²⁵ Kınacı, *agm*, s. 229.

²⁶ Nadir Devlet, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayınevi, İstanbul 2011, s. 85.

²⁷ Taybe Topsakal, "Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilişçenmelerinde Tercüman Gazetesi'nin Rolü", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, 2018, s. 405.

²⁸ Gürcü Selcan Sağlık Şahin, "İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvan Dergisi", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı*, C. 11, S. 4, 2014, s. 213.

²⁹ Ahmet Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri Dini İslahçılık ve Ceditçilik*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2021, s. 198.

³⁰ Sağlık Şahin, *agm*, s. 216, 217.

³¹ Kınacı, *agm*, s. 229.

RUSYA TÜRKLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

üzerine de İsmail Gaspıralı, kadınların sorunlarını dile getirilebileceği özel bir dergi çıkarmak için çalışmalarına başlamıştır.³²

Rusya’da yaşayan Türk kadınlarının özgürleştirilmesi hususu doğrultusunda İsmail Gaspıralı’nın eşi Zühre Gaspıralı ve kızı Şefika Gaspıralı haricinde mücadele veren isimlerden biri de Hasan Melikzade Zerdabi’nin eşi Hanife Melikova Zerdabi idi. Öyle ki, Hanife Hanım “Hayatımın amacı, eğitimsiz halkın, özellikle de kadınların haklarını korumak ve her türlü istismara karşı mücadele eden Türk kadınlarının medeni seviyelerini yükseltmek olmuştur ve bundan sonra da olacaktır. Mutluyum ki, Türk kadınlarının esaretten kurtulmaları için bütün engellerin kalktığı bir döneme kadar yaşadım.”³³ diyerek kadınların aydınlanması ve eğitim alması konuları üzerine yürütülen çalışmalardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.

3. Rusya Türklerinde Kadın Hareketinin Gelişimi

Türk kadınlarının yasal açıdan bağımsız örgütler kurabilmeleri Rus İhtilali’nin 1905 yılında gerçekleşmesiyle beraber oluşturduğu ortam neticesinde Çar’ın Rus olmayan azınlıklara kendi örgütlerini kurabilme hakkı tanıyan 4 Mart 1906 tarihli geçici kararnamesi ile mümkün olmuştur. Yayımlanan bu kararnamenin ardından da Bakü’de “İlim ve Hayrat Cemiyeti”, Uralski’de “İane Cemiyeti”, Orenburg’da “Müslimler Cemiyeti”, Ufa’da “Müslimler Cemiyeti”, Tiflis’te “Kafkasya Müslüman Hanımlar Cemiyeti-Hayriyesi” gibi birçok kadın cemiyeti hızlı bir şekilde açılmaya başlamıştır.³⁴ 12 Aralık 1907 tarihinde “Müslimler Cemiyeti” (Müslüman Kadınlar Derneği) adıyla Ufa’da kurulan cemiyet, bütün Rusya Türkleri arasında kurulmuş olan ilk resmi kadın örgütü konumundadır.³⁵

İsmail Gaspıralı, her ne kadar Tercüman Gazetesi içerisinde kadınlara yönelik yazılar yazsa ve yayınlanmasına katkı sağlasa da bunları yeterli görmemiştir. Tercüman’ın jübilesinde oluşan ortamın da etkisiyle Âlem-i Nisvân Dergisi’ni (Kadınlar/Hanımlar Dünyası) yayınlamaya karar vermiştir. Tamamen kadınları temsil edecek olan bu dergi sayesinde kadınlar basın hayatında etkin bir şekilde rol alacaklardı.³⁶ İlk etapta Tercüman’ın ilave eki olarak yayınlanan Âlem-i Nisvân Dergisi, daha sonra müstakil bir biçimde 1906 yılının sonlarına doğru Bahçesaray’da yayın hayatına başlamış olup derginin editörlüğünü yayın işlerinin inceliklerine hâkim olan Şefika Gaspıralı üstlenmiştir. Sadece Kırım Tatarlarının değil aynı zamanda tüm Rusya Türklerinin ilk kadın dergisi olma özelliği taşıyan Âlem-i Nisvân, kadınları bilgilendirme, aydınlatma, teşvik ve yönlendirme gibi konuları kendine prensip edinmiştir.³⁷

Şefika Gaspıralı, XX. yüzyıl başlarında Rusya Türkleri arasında Türk Kadın Hareketi’nin en büyük temsilcileri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda, gazeteci, eğitimci, politikacı ve reformcu özellikleri taşımakta olup İsmail Gaspıralı’nın en büyük kızıdır.³⁸ Şefika Gaspıralı Çarlık Rusya’nın yıkılmasının ardından Azerbaycan Cumhuriyeti’nin başbakanlarından olan Nesip Yusufbeyli’nin eşi, Kırım Türk Cumhuriyeti’nin Kurultay Başbakanlık Divanı üyesi ve iki dönem milletvekili görevini üstlenmiş önemli bir kadın aydındır.³⁹ Hiç şüphesiz ki Şefika Hanım’ın yetiştiği sosyo-politik ortam onun düşüncelerini ve faaliyetlerini etkileyen temelini oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Kadın ve aile yaşantısı ile ilgili konulara ağırlık veren Âlem-i Nisvân Dergisi, 1906-1910 yılları arasında çıkarılmış olup genel itibarıyla sekiz sayfa şeklinde hazırlanarak haftalık ya da on beş günde bir olarak yayınlanmıştır. Derginin her sayısında değişik konularla ilgili taş basma resimlerinin de olması dönem içerisinde şeriata, resme ve surete karşı tutumundan dolayı büyük bir yenilik olarak bahsedilebilir.⁴⁰ Ayrıca, Âlem-i Nisvân kadınların eğitim ve öğretimi, geleneksel rolü, çocukların eğitimi, kız mektepleri, ünlü kadınların portreleri, Rusya ve dış dünyadaki kadınlarla ilgili bilgileri, sağlık ve sosyal gibi pek çok alanda çeşitli konuları ihtiva etmektedir.⁴¹ Derginin sayfalarında kendine yer bulan “Kafkasya’da Müslime Hanımlar”, “Meşhûre Kadınlar”, “Kızların Talîm ve Terbiyesi”, “Hanımlara Hitâb”, “Hanımlar Âlemi’nde” ve “Hanım Efendilere Hitâb”⁴² gibi yazılar derginin okuyucusuna sunduğu konuların çerçevesini göstermekte olup genel bir ifadeyle Türk kadınının toplumsal yaşantıda bilinçlenmesini ve aktif bir şekilde var olmasını hedeflemektedir.

³² Hilal Doğan, *Âlem-i Nisvân Gazetesi (1905-1907)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2020, s. 34.

³³ Ülviyye Tahirqızı, “Azərbaycan Tarixində İlk Maarifçi Qadınlardan Biri Hənifə Xanım Həsən Bəy Zərdabiyə Təkcə Həyat Yoldaşı Yox, Həm Də Mübarizə Yoldaşı Olub”, *Xalq Cəbhəsi*, 18 Noyabr 2014, s. 14.

³⁴ Şengül Hablemitoğlu, Necip Hablemitoğlu, *age*, s. 109, 110.

³⁵ Adilhan Adiloğlu, *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın Hak ve Hürriyetleri Meselesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020, s. 97.

³⁶ Kanlıdere, “Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)”, s. 142.

³⁷ Cihan Yalvar, “Türk Dünyası’nın Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, s. 108.

³⁸ Sağlık Şahin, *agm*, s. 217.

³⁹ İsmail Çağrı Özcan, “Şefika Gaspıralı ve Rusya’da Türk Kadın Hareketi Hakkında”, *Türk Yurdu*, C. 19, S. 143, 1993, s. 143.

⁴⁰ Devlet, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, s. 94, 95.

⁴¹ Kamelya Tekne, “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, 2020, s. 313.

⁴² Hilal Doğan, “Şefika Gaspıralı’nın Âlem-i Nisvân Dergisi Üzerine Bir İnceleme ve Sistematik İndeks”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2020, s. 112, 114, 117.

Âlem-i Nisvân'ın yanı sıra kadınların eğitimsizliğinden bahsederek onların eğitilmeleri, sosyal hayatta hak ettikleri değeri bulabilmeleri ve hukuki açıdan eşit sayılabilmeleri için çalışmalar yürüten Işık (1911), Süyüm Bike (1913), Azat Hanım (1917) ve Şark Kızı (1917) gibi birçok dergi yayınlanmıştır.⁴³ Yayın hayatları boyunca kadınların gelişimine dair konuları bünyesinde barındıran bu dergiler, basının toplumsal hayattaki etkisini son derece iyi kavrayarak dikkatli bir şekilde kullanmışlardır.

4. Düzenlenen Kongreler ve Kadın Hakları

Tarihi süreç içerisinde dönemin oluşturduğu siyasi zorunluluklar Çarlık Rusya Türkleri arasında da kadının siyasi hayata katılmasına olanak sağlamıştır. 1905 İhtilali'nin getirdiği kısmi özgürlük ortamıyla beraber 1905-1917 yılları arasında gerçekleştirilen çeşitli kongrelerde incelenen önemli konulardan biri de kadın hak ve hürriyetleri meselesi olmuştur. 15 Ağustos 1905 yılında Oka Nehri üzerinde bir gemide gerçekleştirilen Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'nde kadınlara dair herhangi bir husus söz konusu olmamıştır.⁴⁴ 12-23 Ocak 1906 yılında Petersburg şehrinde toplanan Rusya Müslümanları İkinci Kongresi'nde ise program müzakere ediliyorken genel seçim sebebiyle kadınların seçme ve seçilme haklarına sahip olup olmayacakları hususu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ulemanın çoğunluğu konuya dair çekimser kalarak yeni yaklaşımları tereddüt ve şüphe ile karşılamıştır. Hatta bu kesim kadınların siyasi hayata katılmalarını kabul etmemiştir. Fakat az sayıda olan yenilikçi ulema ve Ceditçi aydınların çabalarıyla uzun tartışmalar neticesinde kadınlara sadece seçme hakkı tanınmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesi o dönem içerisinde oldukça güç idi. Ceditçi aydınların tüm uğraşlarına rağmen kadınların seçilme hakkına sahip olmaları İslamiyet'le örtüşmediği düşüncesi yaygın olduğundan dolayı kabul ettirilememiştir. 16-20 Ağustos 1906 yılında Nijniy-Novgorod şehrinde toplanan Rusya Müslümanları Üçüncü Kongresi'nde ise kadın ve erkeklerin eşitliği hususu tartışılıyorken Abdullah Bubi, İslamiyet'e göre kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu bildirmiştir. Bunun sonucunda da erkek, kadın, din ve kavmiyet ayrımı gözetmeksizin herkesin kanun önünde eşit olduğu kararı kabul edilmiştir. Bu sayede, teorik olarak olsa dahi kadınların eşit haklara sahip olmaları yönünde önemli bir adım atılmıştır.⁴⁵ 15-24 Haziran 1914 yılında Petersburg şehrinde toplanan Rusya Müslümanları Dördüncü Kongresi, kısıtlamalar altında toplanmış olmasından dolayı diğerlerine nazaran daha az etkili olmuştur. Bu kongrede Petersburg'da üniversite öğrencisi olan Türk kızlarının Kongre Divan Başkanlığına sundukları dilekçede "Nikahta her iki tarafın rızası alınması, nikahı kıyacak imamın doktor raporu talep etmesi, kocaya varacak kızın nikah şartlarını ve zevcin arasındaki hukuk-u şeriyeyi bilmesi, bilmediği takdirde nikah esnasında şahitler huzurunda bu hususların izah edilmesi, 13-15 yaşındaki kızların evlendirilmemeleri" gibi konular talep edilmiştir.⁴⁶

1917 yılına gelindiğinde ise Rusya'daki kadın hareketinde aktif bir mücadele dönemi başlamıştır. Bu son aşamada Türk Kadın Hareketi'nin temsilcileri siyasal alanda da tam anlamıyla bir eşitlik arayışına girerek 24-28 Nisan 1917 yılında Kazan şehrinde Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi'ni organize etmişlerdir.⁴⁷ Kongreye, Çarlık Rusya sınırları içerisinde yaşayan Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinden 71 delege davet edilmiş olup davetsiz gelenlerle birlikte tamamı kadınlardan oluşan 90 delege katılmıştır. Ayrıca, kongre görüşmelerini takip etmek isteyen 300'ü aşkın kadın gelmiş ve basın mensupları hariç hiçbir erkek salona alınmamıştır. Başarılı bir şekilde gerçekleşen kongrenin sonunda kadınlar, hukuki açıdan cinsiyetler arası eşitlik, seçme ve seçilme hakkı, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi yani çok eşliliğin kaldırılması ve yüzlerini açarak serbest bir şekilde dolaşabilme gibi kendilerine dair sürekli bir şekilde tartışılan konular başta olmak üzere sahip oldukları konumu iyileştirmek için pek çok karar almıştır. Öte yandan, Çarlık Rusya genelinde bulunan başta "Rusya Müslimeleri Cemiyeti" olmak üzere çeşitli isimlerle faaliyet yürüten bütün Müslüman kadın cemiyetlerinin birleştirilmesi yönünde karar alınarak merkezi Moskova'da bulunacak olan "Rusya Müslimeler Geçici Merkez Bürosu" oluşturulup başkanlığına da Bakü delegesi Selime Yakubova getirilmiştir. Bilahare, bu teşkilatın merkezi Selime Hanım'ın teklifi doğrultusunda Kazan'a taşınmıştır.⁴⁸ Gerçekleşen olaylar bu zamana kadar Müslüman Türk kadınlarının kendi çabalarıyla oluşturduğu en büyük teşkilatlanma örneği olup onların siyasi hayatta söz sahibi olmalarına yönelik sergilediği mücadeleyi gözler önüne sermektedir.

1-11 Mayıs 1917 yılında Moskova'da toplanan Rusya genelinde yaşayan tüm Türk ve Müslümanların katıldığı Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'ne çeşitli bölge ve kesimlerden yaklaşık 450 civarı delegeye davet gönderilmiş fakat bu sayı daha sonra iki katına çıkarılmıştır. Davetsiz gelenlerle birlikte toplam 980 delegenin katıldığı bu kongreye 112 kadın delegenin de katılım sağlamasıyla bir ilk yaşanmıştır.⁴⁹ Kongreye katılım sayısının bu kadar çok olması Rusya'nın siyasi platformlarda dikkatini Türk azınlığın üzerine

⁴³ Mustafa Cemiloğlu, "İsmail Gaspıralı ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, s. 34.

⁴⁴ Adiloğlu, *age*, s. 104.

⁴⁵ Kanlıdere, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", s. 143.

⁴⁶ Köse, *agt*, s. 67.

⁴⁷ Kınacı, *agm*, s. 233.

⁴⁸ Adiloğlu, *age*, s. 106, 107.

⁴⁹ İsmail Türkoğlu, "Müslüman Kongreleri", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 97.

RUSYA TÜRKLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

yöneltmesine sebep olmuş ve Türkler adete bir gövde gösterisi yapma şansı elde etmiştir.⁵⁰ Gerçekleştirilen kongreye davet edilen Şefika Gaspıralı, aynı zamanda kongrenin yönetim kurulu üyeliğine seçilerek dünya Müslüman Türk kadınları arasında siyasi hayata atılan ilk kadın olma şerefine nail olmuştur.⁵¹ Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'ne katılan kadın delegeler, erkeklerin yıllardır alıştığı gibi onlarla yan yana durmaktan ya da oturmaktan çekinen, utanarak gözlerini kaçırarak, sesinin duyulmasından korkan, çarşaf altında kendini gizleyen kadınlar değil, erkeklerin gözlerinin içine bakarak cehalete ve gericiliğe meydan okuyan, hak ve hürriyetlerini talep eden, kendilerine yönelik yapılan hakaretlere çekinmeden karşılık veren, sorunlarını ifade edip çözümler bulmak için kongre kapılarını tutarak erkeklerin dışarı çıkmasına izin vermeyecek kadar eylemci ruhu gelişmiş Türk Kadın Hareketi temsilcileridir. Kongre genelinde, Fatih Kerimi, Musa Carullah, Sadri Maksudi ve Ayaz İshaki gibi aydınlar ve kadın hakkı savunucuları da Türk Kadın Hareketi'nin sözcüsü ve destekleyicisi olmuşlardır.⁵² Hatta, kongrenin ilk konuşmasını yapan Musa Carullah, "*Cemaat! ... Hanım temsilcilerimiz toplantımızı tezyin iteler (süslemektedirler) (sürekli alkış), ben kendilerine ihtiramımı (saygılarımı), arz kılam (sunuyorum) (alkış). Ben onlara hürmetimi bildirmeye mecburum. Biz evvelce aksattık, hâzır iki kolla ve iki ayakla yürüyoruz (alkış). Evvelce bir gözülü idik, şimdi iki gözülü olduk*" diyerek sıklıkla alkışlarla bölünen konuşmasında kadın delegelere yönelik destek vermiştir.⁵³ Kongrede söz alarak görüşlerini bildiren Tatar sosyalist Fâtıma Kulahmedova, Müslüman toplumlarda kadınların gereksiz olarak fazladan bir üye gibi görülmüş olduklarını, kızların evlerinde koca beklemelerinin onların temel görevi şeklinde görüldüğünü, kadınların eğitimden mahrum bırakıldığını hatta hayat boyunca yoldaş olacağı erkeğinin karşısına çıkıp razı olup olmadığını söylemeye bile hakkı olmadığını ifade etmiştir. Fâtıma Hanım konuşmasının sonlarına doğru, ilk olarak Müslüman kadınların siyasi ve medeni bütün haklarda erkeklerle eşit olması gerektiğini ikinci olarak ise çok eşliliğin insanlık ve adalete aykırı olduğu gerekçesiyle kesin bir şekilde kaldırılması gerektiğini kongreye sunmuştur. Kadın haklarının diğer bir savunucusu olan Selime Yakubova ise, "*İşte, bu bayraklarınızda "adâlet" ibâresi var. Sizin bize davranışınızda adâlet var mı? Siz bize haklarımızı vermekten korkuyorsunuz. Milletın terakkisi sizin için bir idealse bizim için de öyle. Siz bizim aldığımız kararı reddeder, istediğimiz haklarımızı vermeseniz, biz onu yine de alacağız!*" şeklinde kendinden emin bir ifade ile erkeklere hitap ederek meydan okumuştur.⁵⁴ Kadınlar, Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi'nde aldıkları kararları bu büyük kongreye taşımışlardır. Kongrenin en önemli sonuçlarından biri de ilk defa bir kadın aday olan Muhlise Bubi'nin kadı olarak seçilmesi olayıdır.⁵⁵

Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi genelinde Türk kadınının geleceği konusu şiddetli bir şekilde tartışıldıktan sonra daha önce Kazan şehrinde 24-28 Nisan arasında yapılan Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi'nde alınan kararlar oylamaya sunulmuştur. Bu kararlarda İslamiyet'e göre kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu, kadınların siyasi ve toplumsal olaylara katılmaya hakları olduğu ve hicabın (örtünmek, gizlenmek) şart koşulmadığı belirtilmekteydi. Kararlara karşı çıkan birçok delege bunu yazılı olarak bildirmiştir. Karşı çıkanları genellikle imam, molla, ahunt ve askerler oluşturmaktaydı. Öte yandan, Türkistanlı delegeler de çok imzalı bir dilekçe vererek dinin kesin emirlerine aykırı buldukları bu kararlara katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Hatta, Musa Carullah'ın bu konuda kesinlikle yanlıgı içerisinde olduğunu ve özellikle "İslam'a göre kadınların da boşama yetkisi vardır" şeklindeki görüşlerine hiç katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca, hicab konusunda belirtilenlerin Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde ifade edildiğini söylenenlerin ayetlerle ters düştüğünü bildirmişlerdir.⁵⁶ Tüm bu karşıt görüş ve itirazlara rağmen kadın-kız meselesi detaylıca işlendikten sonra Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi'nde alınan 10 maddelik kararlar olduğu gibi kabul edilerek şeriat karşısında kadın ve erkek eşit sayılmış, kadınların siyasi ve toplumsal olaylara müdahil olması şeriat açısından da haklı görülmüş, bu sayede kadınlar seçim hakkına şer'an da sahip olmuşlardır. Aynı zamanda, şeriatla hicabın olmadığı kabul görmüştür.⁵⁷

Bahsedilen kongreden kısa bir süre sonra 18-27 Temmuz 1917 yılında Kazan'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları Ulema Toplantısı'nda kadın hak ve hürriyetlerine yönelik tartışmalar alevlenerek devam etmiştir. Türk Dünyası genelinde çeşitli bölgelerden 39 delegenin iştirak ettiği toplantının sonunda Bütün Rusya Müslümanları Birinci Kongresi'nde kadın hak ve hürriyetleriyle ilgili alınan kararların bir kısmı kabul edilmiş olup bir kısmı da reddedilmiştir. Kadınların seçme ve seçilme hakları kabul edilmiş fakat miras, şahitlik ve boşanma gibi konular hariç tutulmuştur. Şartlar uygun görüldüğü takdirde erkeklerin birden fazla kadınla evlenebilmelerinin de önü açılmıştır.⁵⁸

⁵⁰ Necip Hablmitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 161.

⁵¹ Minara Aliyeva Çınar, *Mektuplar Nesip Yusufbeyli'den Şefika Gaspıralı'ya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 79.

⁵² Kınacı, *agm*, s. 233.

⁵³ Şengül Hablmitoğlu, Necip Hablmitoğlu, *age*, s. 166.

⁵⁴ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri Dini İslahçılık ve Ceditçilik*, s. 212, 214.

⁵⁵ Kanlıdere, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", s. 144.

⁵⁶ Kanlıdere, "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)", s. 147.

⁵⁷ Şengül Hablmitoğlu, Necip Hablmitoğlu, *age*, s. 188.

⁵⁸ Adiloğlu, *age*, s. 113.

20-31 Temmuz 1917 yılında Kazan'da toplanan Bütün Rusya Müslümanları İkinci Kongresi'ne ise sadece 20 kadın delege davet edilmiş fakat Selime Yakubova'nın gayretleri sayesinde kongreye 100 kadar kadın katılım sağlamıştır. Sorunsuz devam eden kongrede Orenburg şehrinde kurulan dini idarenin raporunun okunmasıyla beraber bir infial ortamı oluşmuş ve erkek delegeler toplantıya katılan kadınların büyük bir protestosu ile karşı karşıya kalmıştır. Kadınların hoşuna gitmeyeceği şekilde hazırlanan bu raporda "Kadınlar Kuran-ı Kerim'in buyurduğu bütün haklardan yararlanırlar; boşanma ve şahitlik meselesi dini heyetin tetkikine sunulur; miras bölüşülürken iki kadın bir erkeğin aldığı kadarını alır" gibi hususlar yer almıştır. Mamafih, kadın delegeler hiç beklemedikleri bu karar karşısında sinirlenerek kongreyi dağıtmakla tehdit etmişlerdir.⁵⁹ Kongre başkanlık heyetinin ve diğer Türk liderlerinin araya girmesiyle beraber uzlaşma sağlanmıştır. Bilahare, "Bütün Rusya Müslümanlarının İkinci Esyızdinin Kararları" başlığı altında toplam dört sayfadan oluşan kararlar yayımlanmış olup kadın haklarına yönelik Birinci Kongrede alınan kararlara uygun bir biçimde hareket etmesi doğru görülmüştür. Anlaşılacağı üzere, Türk kadınları haklı isteklerinde ısrarcı olmanın ortaya çıkaracağı sıkıntıları ve olumsuzlukları dikkatle değerlendirerek yaşanan hassas dönemde bazı isteklerinden geçici bir süre vazgeçme olgunluğunu göstermiştir.⁶⁰ Bahsedilen tüm kongrelerde ele alınan ve kabul edilen kararlar kadının sahip olduğu sosyal ve hukuki konumu sınırlı olsa dahi düzenlemiş olup cinsiyetler arası eşitlik hususu doğrultusunda bir adım atarak 17 Kasım 1917 yılında Kırım'da yapılan kongre seçimlerinde aralarında Şefika Gaspıralı'nın da olduğu beş kadın milletvekilinin meclise girmesi gibi önemli meselelere öncülük ederek süreç içerisinde gerçekleştirilen iyileştirme hareketleri için resmi bir zemin hazırlamıştır.⁶¹

SONUÇ

Kadın hareketinin doğuşuyla beraber Rusya Türkleri arasında da bu harekete destek veren yenilikçi ulema ve Ceditçiler önemli bir yere sahiptir. İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde gerçekleşen Ceditçi hareket, kadın hakları meselesi üzerinde genel itibarıyla durarak bu yöndeki gelişmelere destek vermiştir. Usul-i Cedit şeklinde ifade edilen yenileşme sistemi ile kadın hakları sorununa dikkat çeken İsmail Gaspıralı, Tercüman Gazetesi'ndeki yazıları başta olmak üzere kız çocuklarının eğitime ilişkin icraatlarıyla durumun düzeltilmesi ve kadının sosyal hayattaki konumunun iyileştirilmesi için mutlak surette büyük çaba harcamıştır. İsmail Gaspıralı'nın aydın bir kişilikle iyi yetiştirdiği kızı Şefika Gaspıralı da Rusya Türkleri arasında çıkarılmış ilk kadın dergisi olan Âlem-i Nisvân'da babasının izinden giderek önemli işlere imza atmıştır. Ayrıca, Rus İhtilali'nin oluşturduğu ortamları açılan kadın cemiyetleri resmi, yasal ve bağımsız olarak kadının aydınlanması hususunda çalışmalar yürütmüşlerdir. Rusya Müslümanları Kongrelerinin düzenlenmesiyle birlikte bu kongrelerde de kadın hakları meselesine yönelik şiddetli tartışmalar yaşanmış olmasına karşın dikkat çekici kararlar alındığı aşikardır. Düzenlenen Rusya Müslüman-Türk Kadınları Kongresi ve burada tüm Müslüman kadın cemiyetlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Rusya Müslimeler Geçici Merkez Bürosu ise kadınların tek başına gerçekleştirdiği en büyük oluşum olma özelliği taşımaktadır. Kadınların gücünün git gide artarak seslerinin tam anlamıyla çıkmaya başladığı dönemlerde düzenlenen Bütün Rusya Müslümanları Kongrelerine de kadın delegelerin katılım sağlanması burada alınan kararlar sonucunda kadın ve erkek arasında kısmi bir eşitlik ortamının oluşması önem arz etmektedir. Günümüzde dahi kadın hak ve hürriyetlerinin hala tartışıldığı, kadının sosyal, siyasi ve hukuki alanlarda konumunun nerede olduğuna dair konuların gerginliğe sebep olduğu bir ortam düşünüldüğü takdirde kadın hakları meselesi üzerine gerçekleştirilen faaliyetler neticesinde kayda değer gelişmeler yaşandığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

ADİLOĞLU, Adilhan, *Ceditçilik Dönemi Kazan Tatar Edebiyatında Kadın ve Hürriyetleri Meselesi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.

ALİYEVA ÇINAR, Minara, *Mektuplar Nesip Yusufbeyli'den Şefika Gaspıralı'ya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

CELASUN, Zehra, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1946.

CEMİLOĞLU, Mustafa, "İsmail Gaspıralı ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5, S. 1, 2005, ss. 121-132.

DEVLET, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

⁵⁹ Adiloğlu, *age*, s. 114.

⁶⁰ Şengül Hablemitoğlu, Necip Hablemitoğlu, *age*, s. 206, 207.

⁶¹ Aliyeva Çınar, *age*, s. 80.

RUSYA TÜRKLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

DEVLET, Nadir, *Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist İsmail Gaspıralı*, Başlık Yayınevi, İstanbul 2011.

DOĞAN, Hilal, “Şefika Gaspıralı'nın Âlem-i Nisvân Dergisi Üzerine Bir İnceleme ve Sistematik İndeks”, *Külliye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, 2020, ss. 103-125.

DOĞAN, Hilal, *Âlem-i Nisvân Gazetesi (1905-1907)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2020.

ERSOY, Ersan, “Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 2, 2009, ss. 209-230.

HABLEMİTOĞLU, Necip, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

HABLEMİTOĞLU, Şengül, HABLEMİTOĞLU, Necip, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi (1893-1920)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

İŞBİLİR, Aslı, DİKKAYA, Mehmet, “Ceditçi Düşüncede Kadının Sosyo-Ekonomik Rolü ve Etkileri”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, ss. 260-280.

İŞEYEN, Ahmet, “‘Ceditçi’ Bir Aydın Gözüyle Çağdaş Meseleler: Musa Cârullah Bigiyef Örneği”, *Toplumsal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 13, 2013, ss. 311-330.

KANLIDERE, Ahmet, “Rusya Müslümanları Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2000, ss. 139-148.

KANLIDERE, Ahmet, *İdil-Ural ve Türkistan'da Dinî İslahçılık ve Ceditçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2021.

KINACI, Cemile, “Ütopyadan Gerçeğe: Kadınlar Ülkesi ve Arslan Kız'dan Âlem-i Nisvan'a Evrilen Türk Kadın Hareketi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 4, 2014, ss. 224-247.

KÖSE, Elanur, *Kırım ve Kafkasya Matbuatında Kadın: Âlem-i Nisvan, Işık ve Molla Nasreddin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2021.

MERT, Hamdi, “Musa Carullah Bigiyef -Hayatı, Mücadelesi, Fikirleri-”, *Bilig*, S. 8, 1999, ss. 125-141.

ÖNCEL, Sümeyye Melek, *Moğollarda Kadın*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hatun”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 499-500.

ÖZCAN, İsmail Çağrı, “Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi Hakkında”, *Türk Yurdu*, C. 19, S. 143, 1993, ss. 32-34.

ÖZDEMİR, Emir, “20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında “Kadın” Teması”, *Bilig*, S. 54, 2010, ss. 211-230.

SAĞLIK ŞAHİN, Gürcü Selcan, “İsmail Gaspıralı, Türk Kadını ve Âlem-i Nisvan Dergisi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 11, S. 4, 2014, ss. 210-223.

SEVİNÇ, Necdet, *Türklerde Kadın ve Aile*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2007.

ŞAHİN, Feyza, *İdil-Ural'da Kadın Hareketi: Süyümbike Dergisi (1913-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.

TAHİRQIZI, Ülviyyə, “Azərbaycan Tarixində İlk Maarifçi Qadımlardan Biri Hənifə Xanım Həsən Bəy Zərdabiyə Təkcə Həyat Yoldaşı Yox, Həm Də Mübarizə Yoldaşı Olub”, *Xalq Cəbhəsi*, 18 Noyabr 2014.

TEKNE, Kamelya, “Âlem-i Nisvân Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 44, 2020, ss. 307-332.

TELLİOĞLU, İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 55, 2016, ss. 209-224.

TOMBULOĞLU, Tuba, “Timurlu Devletinde Kadın ve Statüsü”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 70, 2021, ss. 375-400.

TOPSAKAL, Taybe, “Rusya Türklerinin ve Müslümanlarının Milli ve Medeni Bilinçlenmelerinde Tercüman Gazetesi'nin Rolü”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C. 1, S. 2, 2018, ss. 398-413.

TÜRKOĞLU, İsmail, “Müslüman Kongreleri”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 96-98.

YALVAR, Cihan, “Türk Dünyası’nın Sönmeyen Ateşi: İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)” *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C. 1, S. 2, 2017, ss. 87-116.

YILMAZ VURGUN, Seda, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar Türkistan’da Kadın”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 109, S. 214, 2015, ss. 1-14.

YÜCETÜRK, Seher, *Türk Kültüründe Kadın (İslam Öncesi)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2010.

